

с 56

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

СОВЕНКО Богдана Василівна

УДК 348.819.3(477)(043.3)

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК
ПРАВОСЛАВНОГО КАНОНІЧНОГО ПРАВА
В УКРАЇНІ

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

НБ НПУ

100068831

Київ – 2011

7807
НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теорії та історії держави і права Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
АНДРУСИШИН Богдан Іванович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, проректор
з навчально-методичної роботи,
директор Інституту політології та права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ПАРХОМЕНКО Наталія Миколаївна,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького
НАН України, учений секретар;

кандидат юридичних наук
ЛЕВЧУК Марія В'ячеславівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, асистент
кафедри теорії та історії держави і права.

Захист відбудеться «12» травня 2011 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.18 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «11» квітня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.С. Дубчак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В основі розвитку будь-якого сучасного суспільства лежать наукові досягнення, які стимулюють поступ усіх напрямків знань та є одним із важливих показників інтелектуального життя суспільства. Вилучення з вітчизняної науки цілої галузі знань про канонічне право на досить тривалий період стало регресивним кроком у справі збереження вітчизняної духовної спадщини.

З часу проголошення незалежності України почалося переосмислення ролі канонічного права у сфері становлення і розвитку державності та права, і, як наслідок, відбувалося поступове його відродження. Звернення до правових здобутків із тисячолітньою історією християнства має важливе значення і нині.

Православне канонічне право є цілісною правовою системою і комплексною галуззю знань, яка поєднує елементи юридичної, історичної та богословської наук. Розгляд канонічного права в юридичному аспекті зумовлений тісними взаємозв'язками між правовою культурою, духовною спадщиною та національними традиціями українського народу, оскільки православне канонічне право є важливим джерелом національної правової системи. Тому відновлення юридичної актуальності та дослідницького інтересу до канонічного права є одним із завдань сучасної правової науки. Водночас належить приділяти увагу і прикладному значенню цієї галузі знань у суспільстві.

Дослідження канонічного права в контексті юриспруденції дає змогу повному окреслити значення та місце церковно-правових норм у національній правовій системі. Їхня актуальність зумовлена взаємним впливом канонічного та світського права у правотворчій і правозастосовній діяльності. Норми православного канонічного права потребують глибокого теоретичного аналізу, оскільки від наукового дослідження їх значною мірою залежить практичне значення науки канонічного права, яка набуває все більшого розвитку в сучасних умовах.

Хоча канонічне право відіграло важливу роль у вивченні багатьох питань щодо становлення і розвитку держави і права, однак в юридичному аспекті воно досить поверхово досліджувалося у вітчизняній правовій науці, частіше – з погляду історичного чи богословського. Отже, виникає потреба в комплексному науковому дослідженні православного канонічного права у сучасній правовій науці.

Погляд на канонічне право крізь призму юридичної науки розширює правові уявлення про Церкву; дає змогу сформуувати правове бачення багатьох церковних явищ та пов'язаних з ними суспільних відносин, а також предметно проаналізувати вплив канонічного права на державно-церковні відносини, відображення правових принципів державної політики щодо Церкви та його значення в утвердженні міжконфесійного миру; відображає зовнішні відносини Церкви з іншими суб'єктами правовідносин. Тому, лише в симбіозі богословсько-правової думки доцільно досліджувати та вивчати предмет канонічного права як окрему науку та галузь правових знань.

Нині спостерігаємо процес актуалізації цієї галузі знань через осмислення ролі, яку відіграло православне канонічне право в розвитку національної правової системи та державотворчих процесах в Україні.

Актуальність наукового дослідження полягає в утвердженні пріоритету загальнолюдських цінностей, які становлять основу православного канонічного права та національної правової системи загалом, а також у чіткому правовому врегулюванні державно-церковних відносин у сучасному українському суспільстві з огляду на поліконфесійність України.

Вибір теми наукової праці, її структура та зміст зумовлені, по-перше, фактичною відсутністю відповідних системних досліджень у сучасній правовій науці, по-друге, недостатнім практичним застосуванням їх на взірці міжнародного досвіду, що дало б можливість розширити наукові межі правових наук, підвищити теоретичний рівень викладання правових дисциплін, визначити перспективи впровадження результатів таких досліджень у правотворчій і правозастосовній діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано як планове дослідження в рамках науково-дослідницької роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямком «Дослідження проблем гуманітарних наук» (ініціативна тематика; протокол № 5 засідання Вченої ради університету від 27 січня 2005 р.).

Мета і завдання дослідження визначені з урахуванням актуальності обраної теми та стану її розроблення.

Мета дисертаційного дослідження полягає у формуванні концепції впливу становлення і розвитку православного канонічного права на правову культуру, науку та освіту в Україні.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких *завдань*:

- проаналізувати передумови виникнення і розвитку православного канонічного права в Україні на різних історичних етапах, розкрити його юридичні та загальносуспільні наслідки;
- з'ясувати стан наукового розроблення теми дисертаційного дослідження та її джерельне забезпечення;
- виявити вплив канонічного права на формування та розвиток національної правової системи;
- визначити роль канонічного права у формуванні правової культури;
- дати періодизацію розвитку канонічного права;
- встановити вплив досліджень православного канонічного права на сучасну вітчизняну правову науку;
- окреслити основні шляхи взаємодії православного канонічного права з сучасною правовою освітою в Україні та перспективи його викладання як навчальної дисципліни для підготовки правознавців.

Об'єктом дослідження стали суспільні відносини, пов'язані із становленням і розвитком православного канонічного права в Україні.

Предметом дослідження є процес становлення і розвитку православного канонічного права в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої в роботі мети застосовано науково-дослідні методи, зокрема, філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові. Визначальними є такі: формально-юридичний метод (забезпечив аналіз понять та явищ з правової позиції – підрозділи 2.1, 2.2); історико-правовий метод (використовувався під час дослідження особливостей розвитку канонічного права протягом різних історичних етапів, починаючи з його становлення, а також для виявлення тих історичних здобутків, які могли б вплинути на сучасні та майбутні правові перспективи науки канонічного права – підрозділи 1.2–1.4, 2.1, 2.3, 2.4); порівняльно-правовий метод (застосовувався для порівняння церковної та світської правових систем, а також для визначення рівня впливу візантійського та римського права на формування канонічного права та з'ясування тих положень, що увійшли до сучасної правової системи – підрозділи 1.4, 2.1); метод аналізу пам'яток права (використовувався для вивчення церковно-правових документів та нормативних актів різних історичних періодів та сучасності – підрозділи 1.2–1.4); системний метод (покладений в основу аналізу православного канонічного права як цілісної правової системи – підрозділи 1.4, 2.2); логічний метод (використовувався для систематизації та викладу фактичного матеріалу про православне канонічне право в логічній послідовності та завершеності – підрозділи 1.1–1.4, 2.3, 2.4).

Наукова праця ґрунтується також на методологічних принципах історизму, об'єктивності, науковості, єдності теорії та практики. Дослідження окресленої теми проводилося з врахуванням принципу міжконфесійної толерантності.

Становлення і розвиток православного канонічного права в Україні досліджувалися в хронологічній послідовності: від запровадження християнства на Русі до нашого часу.

Науково-теоретичною базою дисертації стали праці фахівців із різних галузей знань (юриспруденції, богослов'я, історії, філософії, археології та ін.). Слід назвати дослідження таких вітчизняних та зарубіжних світських учених й богословів, як: М. Альбов, Т. Барсов, В. Бенешевич, І. Бердніков, І. Власовський, Є. Голубинський, М. Горчаков, С. Григоровський, протоієрей Ілля (Громогласов), М. Грушевський, М. Заозерський, М. Костомаров, М. Красножен, П. Лашкар'єв, В. Липинський, О. Лотоцький, єпископ Никодим (Мілаш), К. Неволін, митрополит Іларіон (Огієнко), М. Остроумов, О. Павлов, В. Певцов, І. Скворцов, єпископ Іоан (Соколов), І. Срезневський, К. Студинський, М. Суворов, Ф. Терновський, Ф. Тітов, митрополит Андрій (Шагуна), Я. Щапов, С. Юшков, єпископ Петро (Л'Юїльє) та ін. Серед сучасних дослідників відзначимо праці таких, як: В. Акуленко, Б. Андрусишин, П. Астапенко, архієпископ Григорій (Афонський), В. Бабкін, В. Бондаренко, Д. Боровий, М. Вар'яс, О. Васянович, В. Вовк, Д. Вовк, О. Волощенко, О. Гаранова, В. Глухов, О. Дорская, Р. Достдар, І. Заїкіна, А. Колодний, Л. Кушинська, В. Ластовський, М. Левчук, І. Міма, С. Місевич, В. Момотов, Н. Нижник, І. Озель, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Скрипнюк, Н. Толкачова, М. Трапезнікова, митрополит Калліст (Уер), В. Ульяновський, Т. Федоренко, Ю. Цветкова, протоієрей В. Ципін, Ю. Шемшученко та ін.

Наукова новизна полягає в тому, що виконана дисертація є першим у вітчизняній правовій науці самостійним, комплексним дослідженням православного канонічного права.

Унаслідок аналізу предмету дослідження сформульовано положення, які відображають наукову новизну:

уперше:

- сформовано концепцію впливу становлення і розвитку православного канонічного права на правову культуру, науку та освіту в Україні;
- запропоновано авторський підхід до комплексного дослідження православного канонічного права як джерела правової культури, правової науки, галузі права, що формується, та навчальної дисципліни;
- виділено юридичний напрямок серед вітчизняних наукових досліджень, що стосуються сфери канонічного права;
- проведено класифікацію періодів розвитку канонічного права від початку його зародження та становлення і до сучасного наукового етапу;
- сформульовано авторське визначення православного канонічного права як історично сформованої системи церковно-правових принципів і норм, які регламентують правове становище Православної Церкви в суспільстві, її устрій та взаємовідносини з іншими суспільними організаціями і державою;
- залучено до наукового аналізу широке коло джерел, зокрема архівні рукописні матеріали, які зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, що дало можливість всебічно опрацювати питання генезису православного канонічного права в Україні в межах сучасної юридичної науки.

удосконалено:

- класифікацію джерел православного канонічного права на основі їх правового аналізу;
- поняття канонічного та церковного права, їх відмінності і співвідношення на основі історико-богословських та сучасних теоретико-правових підходів.

набуло подальшого розвитку:

- положення про визначення ролі православного канонічного права в сучасній правовій освіті в Україні, а також тенденцій і перспектив його викладання як окремої навчальної дисципліни у світських та духовних навчальних закладах;
- значення досліджень у цій галузі знань для сучасної вітчизняної правової, а також богословської науки;
- висновки про вплив православного канонічного права на формування і розвиток правосвідомості, правової культури та національної правової системи.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

Теоретичні здобутки роботи можуть бути використані для здійснення подальшої науково-дослідницької діяльності юристів, істориків, богословів, релігієзнавців та інших фахівців. Крім того, положення дисертації можуть

служити матеріалом для подальших досліджень у правовій сфері та для запровадження їх у законотворчому процесі.

Водночас із теоретичним аспектом, дисертаційне дослідження містить пропозиції щодо **практичного застосування одержаних результатів**.

Зібраний та систематизований у науковій праці матеріал може бути використаний:

- у науково-дослідницькій діяльності – для написання магістерських та дисертаційних робіт з канонічного права та інших дисциплін;
- у методичній роботі – для розроблення спеціальних програм, методичних і практичних рекомендацій, а також підготовки підручників, навчальних посібників та іншого матеріалу з «Канонічного права», «Історії держави і права України», «Історії держави і права зарубіжних країн», «Релігієзнавства» та інших курсів;
- у навчальному процесі – запропонована наукова праця покликана сприяти поглибленню знань студентів-правознавців, юристів та інших фахівців щодо різних аспектів церковно-правових відносин, а також піднесенню загального рівня правової культури, правосвідомості та збагаченню правової лексики (Акт впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження у навчальний процес Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 11.01.2011 № 3);
- у викладацькій діяльності – під час проведення лекційних і семінарських занять у світських та духовних навчальних закладах;
- у сфері законотворчості – для розроблення та вдосконалення національного законодавства з правового регулювання наявних та майбутніх відносин між державою та Церквою як однією з інституцій сучасного громадянського суспільства (щодо свободи совісті, віросповідання з урахуванням прав віруючих, їх об'єднань та діяльності релігійних організацій, а також з інших питань державно-релігійної політики). Внесено пропозиції з удосконалення чинного законодавства щодо реституції культового (церковного) майна в Україні до статті 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 № 987-XII у Комітет з питань культури і духовності Верховної Ради України (Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження від 21.03.2011 №04-21/8/2-177(50331) Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради України).

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження обговорено, схвалено та рекомендовано до захисту кафедрою теорії та історії держави і права Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Основні положення, висновки і пропозиції, що містяться в дисертації, доповідалися на 10 наукових конференціях: Всеукраїнській науковій конференції «Юридичні читання молодих учених» (Київ, 23–24 квітня 2004 р.); Науковій конференції «Державно-церковні відносини в Україні у контексті сучасного європейського досвіду» (Київ, 2004 р.); III Філософсько-богословських читаннях «Православ'я у світовій культурі»

(Дніпропетровськ, 15–16 листопада 2005 р.); Міжнародній науковій конференції «Другі юридичні читання» (Київ, 2005 р.); Науково-теоретичній конференції «Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі» (Київ, 8–9 лютого 2006 р.); Науково-практичній конференції «Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії і практики» (Київ, 26 червня 2006 р.); Міжнародній науковій конференції «Треті юридичні читання» (Київ, 25–26 квітня 2007 р.); Міжнародній науковій конференції «Четверті юридичні читання» (Київ, 3–4 квітня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції «П'яті юридичні читання» (Київ, 23–24 квітня 2009 р.); Міжнародній науковій конференції «Шості юридичні читання» (Київ, 22–23 квітня 2010 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено в 14 авторських наукових публікаціях, з них 3 надруковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації зумовлена предметом, метою та завданнями дослідження. Праця містить вступ, два розділи, які поділено на сім підрозділів, висновок, список використаних джерел та додаток. Загальний обсяг дисертації становить – 208 сторінок, з них основного тексту – 165 сторінок. Список використаних джерел – 30 сторінок (253 найменування). Додаток – 14 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, його зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету та завдання дисертації, її об'єкт та предмет, схарактеризовано використані в роботі методи, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію та публікацію результатів дослідження, його структуру та обсяг.

У **першому розділі «Генезис православного канонічного права в контексті правового розвитку»**, який поділено на три підрозділи, проаналізовано стан наукового розроблення теми, схарактеризовано залучені джерела за темою дослідження, визначено зміст канонічного права як науки, його предмет, методи регулювання, завдання та систему.

У **підрозділі 1.1. «Стан наукового розроблення теми дисертаційного дослідження»** проведено аналіз наукових праць із проблеми, що досліджується.

Науковцями минулих століть приділено мало уваги питанням православного канонічного права в контексті правової науки. Загалом серед дослідників канонічного права майже не було фахівців, які б вивчали юридичні аспекти канонічного права. У період наукового атеїзму канонічне право було не лише викреслено із навчальних програм, але й вилучено із самої науки.

Останнє десятиліття ХХ ст., а особливо перше десятиліття ХХІ ст. ознаменувалися для науки канонічного права другою хвилею піднесення. Саме тоді почалося введення канонічного права у сферу юридичної науки. Сьогодні намітилася стійка тенденція до розвитку цілого наукового юридичного напрямку в дослідженні канонічного права. Однак, сучасний стан наукового розроблення

проблеми становлення і розвитку православного канонічного права в Україні є недостатньо дослідженим і представлений лише фрагментарно деякими вченими.

З-поміж сучасних юридичних наукових праць із канонічного права та з дотичних тем слід відзначити праці вітчизняних дослідників, а також російських колег. Однією з перших у цій галузі стала монографія та інші роботи протієєра В. Ціпіна, який представляє напрямок богословської науки. Юридичне спрямування мають дослідження М. Вар'яса, П. Астапенко, Т. Федоренко, Н. Нижник, Ю. Цветкової, В. Момотова, І. Заїкіної, Д. Борового, О. Гаранової, С. Місевича, Р. Достдар, О. Дорської, О. Волощенко, М. Левчук.

Теоретико-методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження є праці В. Бабкіна, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Ю. Шемшученка та інших провідних представників правової науки.

Сучасна наука канонічного права трактується у комплексному розумінні, саме це відображено в наукових поглядах та розробках українських правознавців, істориків держави і права, філософів, а також інших дослідників.

Можна виокремити такі напрямки наукових досліджень, що стосуються питань канонічного права та його співвідношення зі світським правом. До них належить напрямок історії держави і права, який в своїх роботах представляють Б. Андрусишин, О. Васянович, Д. Вовк, Ю. Задорожний, Л. Кушинська, І. Міма, О. Скрипнюк, Є. Харитонов, Л. Ярмол. Окремий потужний вектор складає дослідження актуальних проблем державно-церковних відносин. Його репрезентують Б. Андрусишин, М. Бабій, І. Бальжик, В. Бондаренко, А. Колодний, В. Ореховський. Питаннями історії Церкви в українській державі, її правового статусу та суспільній консолідаційній ролі присвячені наукові розробки Б. Андрусишина, А. Киридон, В. Ластовського, В. Ульяновського. Філософсько-правовий аспект висвітлено у працях О. Бучми та В. Вовк. Питання відродження національного духовного надбання України, законодавчого регулювання реституції культурних цінностей на рівні взаємодії міжнародного права з внутрішнім правом України, де переплітаються інтереси Церкви і суспільства, представлені роботами В. Акуленка та В. Максимова.

До сучасних науковців, роботи яких стосуються цього напрямку досліджень, відносяться С. Ковбасюк, В. Озель, Н. Толкачова, Р. Гапонов, Є. Сагулін, а також зарубіжні дослідники: архієпископ Петро (Л'Юїльє), митрополит Калліст (Уер), архієпископ Григорій (Афонський), В. Глухов, М. Трапезникова та ін.

Підрозділ 1.2. «Витоки та джерела православного канонічного права» присвячено вивченню джерел канонічного права відповідно до періодів його розвитку. У ньому проведено класифікацію церковно-правових пам'яток, починаючи від часу зародження християнства, які є спільними для християнських церков, до часу їх розколу. Пам'ятки канонічного права перших трьох століть християнства відображали церковно-правові звичаї та норми на основі зібрання апостольських переказів. У IV–IX ст. формується право християнської Церкви, з яким вона входить у життя європейських народів. Пам'ятками цього періоду стали грецькі та латинські збірники церковних та церковно-цивільних законів на

Сході та Заході, а також праці каноністів. Головним джерелом права були рішення I-VII-го Вселенських Соборів, помісних соборів та імператорські закони. У XI ст. розвиток канонічного права виражається в уже сформованому законодавстві. Праці церковних каноністів спрямовані здебільшого на вивчення та роз'яснення давнього канонічного права, хоча вже і з зверненням до місцевих джерел.

Також розкрито роль національних пам'яток канонічного права Православної Церкви, які охоплюють період від часу християнізації Київської Русі (кінець X ст.) до періоду розпаду Російської імперії (початок XX ст.). Усі джерела права Православної Церкви можна поділити за їх змістом. Матеріал суто церковного змісту складають джерела внутрішнього права Церкви (власне церковного права), а пам'ятки зовнішнього права Церкви (взаємовідносин Церкви з іншими суспільними організаціями та державою) становлять її канонічне право. Джерелами внутрішнього права Церкви є церковні звичаї, Біблія як головне джерело церковного права, богослужбові та символічні книги, Кормчі книги, постанови церковних соборів, патріарші грамоти та ін. До джерел зовнішнього права української Церкви належать пам'ятки часів Київської Русі: Церковний Устав князя Володимира Великого та Церковний Устав князя Ярослава Мудрого. Також важливе правове значення мали церковно-установні грамоти удільних князів, ханські ярлики. Державне законодавство з церковних питань подальшого часу засвідчене в пам'ятках литовсько-польської та козацької доби (у грамотах і законах литовських князів та польських королів). Пам'ятки доби української національної революції XVII ст. представлені в договорах гетьмана Б. Хмельницького з московською та польською державами, з одного боку, та у московських законах – з іншого. В період Російської імперії, яка постала в XVIII ст., розвиток церковної правотворчості позначився на указах російських царів стосовно церковних справ. За часів українського державно-церковного права став закон про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви. Сучасні українські православні церкви функціонують в Україні, визнаючи різну юрисдикцію церковної влади. У своїй діяльності вони керуються, передусім, загальними джерелами канонічного права вселенського та українського православ'я, а також спеціальними внутрішніми церковно-правовими нормами.

У підрозділі 1.3. «Система православного канонічного права» головну увагу зосереджено на визначенні змісту канонічного права як науки, її предмету, методів регулювання, завдань та системи. Отже, предметом вивчення науки канонічного права є позитивне право Церкви. Предметом регулювання в канонічному праві виступають відносини Церкви у її внутрішній та зовнішній сфері, що мають правовий характер. Тому канонічне право охоплює суспільні відносини, що складають симбіоз церковних та правових відносин. Канонічному праву притаманні такі методи правового впливу на суспільні відносини: імперативний – акривії (що не допускає відступів від основних положень

християнського вчення), та протилежний йому диспозитивний – ікономії (що припускає часткову заміну законності практичною доцільністю).

Зміст канонічного права розглядається в об'єктивному (як сукупність всіх церковно-правових норм, якими регулюються права та обов'язки Церкви та її членів як частини суспільства) та суб'єктивному (як сукупність прав та обов'язків, що стосуються Церкви в її внутрішніх і зовнішніх відносинах) значеннях. Завданням науки канонічного права є впровадження канонічно-правових норм в сучасний суспільно-правовий простір та національне законодавство. Систему канонічного права складає внутрішнє та зовнішнє право Церкви. Визначено місце канонічного права в системі права та проаналізовано його відповідність основним вимогам, що висувуються до позитивного права. Простежено зв'язок науки канонічного права з іншими науками.

Як окрема галузь наукового знання канонічне право сформувалося лише в середині XIX ст. Норми канонічного права охоплюють суспільно-правові відносини, що знаходяться на межі правового регулювання цивільного, сімейного, кримінального та інших галузей права, тому воно є комплексною галуззю. Якщо характеризувати канонічне право як галузь права, то внутрішнє та зовнішнє право можна зарахувати до його підгалузей. Проаналізовано відповідність канонічного права характеристикам галузі права в загальній теорії права.

Другий розділ «Вплив православного канонічного права на розвиток сучасної правової системи України», який охоплює чотири підрозділи, присвячений дослідженню впливу канонічного права на розвиток національної правової системи, його ролі у формуванні правової культури; історії розвитку православного канонічного права як науки та його викладання як навчальної дисципліни; його значення для сучасної вітчизняної правової науки та освіти в Україні.

У підрозділі 2.1. «Вплив канонічного права на розвиток національної правової системи» досліджено роль канонічного права у процесі формування та подальшого розвитку національної правової системи, розкрито особливості давньоруського канонічного права та його головні відмінності від візантійського права. Зроблено висновок про те, що давньоруська правова система, у порівнянні з візантійською, була значно ширшою внаслідок доповнення привнесеного законодавства власними національними нормами. Можемо констатувати, що церковна правова система давньоруського суспільства одержала національне забарвлення. Тому, власне національне право не було поглинуте візантійським, навпаки воно збагатилося новими нормами, що значно розширило сферу його правозастосування.

У підрозділі окреслено питання поєднання норм світського та канонічного права в національній правовій культурі через зіткнення двох течій в тодішньому правовому світогляді: першої – національного звичаєвого права (де законами виступали старі язичницькі звичаї), другої – течії канонічного права (з новими законами, породженими християнством та привнесеними на Русь греками), що породило зміну форм права зі звичаєвого на християнське. Загалом, давньоруське національне право водночас було і світським, і церковним, оскільки стосувалося

та регулювало не тільки внутрішньо-церковні, але найперше суспільні відносини, чим значно доповнювало світське право. Отже, канонічне право впливало на правотворчість та розширювало сферу дії національного права.

З прийняттям християнства Київською Руссю сформувалася нова правова система, яка складалася із двох підсистем – звичасвого руського права, що утворилося на основі власних звичаїв правового спрямування, та канонічного права на основі рецепції (прийняття) давньоруського державою правових норм з римських, юдейських, візантійських та болгарських джерел, однак без галузевого об'єднання їх між собою та з тими національними відмінностями, що були притаманні слов'янській культурі. Отже, канонічне право являється основою національної правової культури, відігравши визначну роль у формуванні сучасної системи права.

Визначено правові основи (щодо кримінального, цивільного, процесуального права), які були закладені в канонічному праві. До них належать: 1) накладення санкцій та визначення ступеня (обґрунтованість) покарання відповідно до: а) соціального становища правопорушника та потерпілого; б) тяжкості скоєного правопорушення (за різними видами злочинів); 2) презумпція невинуватості (необхідність доведення вини як основної й обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу злочину); 3) врахування розкаяння правопорушника; 4) застосування виправної мети покарання; 5) здійснення судочинства за територіальним принципом; 6) позовна давність (установлювалися загальні процесуальні терміни пред'явлення позову до органів судочинства протягом 3 років); 7) встановлення публічного начала світського суду у зв'язку із застосуванням у церковному суді елементів розшукового процесу, який з часом разом зі значним обсягом справ, що стосувалися кримінальних злочинів, перейшов до юрисдикції світської влади; тощо.

Унаслідок аналізу церковно-правових джерел проведено класифікацію правопорушень за галузевим принципом. Досліджено положення про покарання в канонічному праві. Окреслено сферу церковної та світської юрисдикції. З'ясовано місце церковного суду в адміністративній системі держави. Досліджено інститут шлюбу, що посідає провідне місце в науці канонічного права, та його вплив на сучасну шлюбно-сімейну галузь права.

У підрозділі 2.2. «Роль канонічного права у формуванні правової культури» канонічне право визначено як важлива складова розвитку європейського права, яке відіграло велику історичну роль у процесі формування європейських правових систем. Загалом правова наука на території Європи протягом століть мала спільне підґрунтя для вивчення права: римське та канонічне. Канонічне право, ставши першою загальноєвропейською правовою системою, лягло в основу сформованих пізніше національних правових систем Європи.

Поширенню канонічного права слугувало передусім те, що воно є правом за релігійною належністю. Воно відрізнялося шириною суспільних відносин, які ним регулювались, оскільки містило питання духовного і світського життя, відображаючи при цьому взаємозв'язок світської влади та Церкви. Канонічне право призвело до появи ряду правових інститутів, які в подальшому органічно

увійшли до системи світського права. Його норми охоплювали напрямки, що стосувалися здійснення правосуддя, договорів, заповітів, спадкування та, особливо, шлюбно-сімейних відносин.

Отже, пройшовши довгий шлях свого становлення і розвитку, канонічне право збагатило правову культуру кожної держави, в якій воно функціонувало. Воно було прямим відображенням впливу християнської релігії на право тих країн, які її прийняли, особливо великий слід залишивши і в українській правовій культурі, змінивши її докорінно від язичницьких звичаїв до морально-правових християнських норм.

Розкрито етимологію слова «канон» та вживання цього терміну в сфері канонічного права. Визначено зміст понять канонічне та церковне право, висвітлено відмінності та з'ясовано співвідношення між ними. Проаналізовано правові позиції в наукових поглядах на ці поняття як в історичному аспекті, так і в сучасній юридичній науці. Наведено класифікацію канонічного права в контексті правової науки. Опрацьовано різні правові погляди стосовно відношення канонічного права до публічного та приватного права. Відображено правовий бік природи Церкви.

У підрозділі 2.3. «Вплив досліджень православного канонічного права на юридичну науку» висвітлено процеси становлення та окреслено періоди розвитку канонічного права як науки.

Початком науки канонічного права на Сході вважається VI ст., а періодом її найбільшого розвитку, відображеного в працях східних каноністів, XII ст., і до XIV ст. (до завоювання турками Константинополя), після чого вона припинила свій подальший розвиток, знову відродившись лише в XIX ст. З цього часу виділяють також дореволюційний (кінець XIX ст. – 1917 р.), післяреволюційний (1917 р. – кінець XX ст.) та сучасний (кінець XX ст. – донині) періоди.

Загалом XIX ст. ознаменувалося значним науковим піднесенням у вивченні питань канонічного права. Перші розробки в цій галузі петербурзького юриста – барона Г. Розенкампа відносяться до 1829 р. У 1844 р. виходить у світ робота архімандрита Гавриїла (Воскресенського). Відзначено також праці архімандрита Іоана (Соколова) та професора Київської духовної академії – протоієрея І. Скворцова, який читав канонічне право в Київському університеті святого Володимира та видав на той час перший повний (хоча й дуже стислий за змістом) курс із церковного права. Багато праць належить професорові Казанської духовної академії та Казанського університету І. Берднікову, а також професорові Московської духовної академії та Московського університету М. Соколову. Його послідовниками вважають О. Павлова та М. Суворова.

Визначною постаттю київської науки канонічного права був професор Київської духовної академії П. Лашкар'єв, який з 1886 р. читав лекції на кафедрі церковного права Університету святого Володимира. Слід також відзначити такого каноніста, як професора церковного права Харківського університету М. Остроумова. Він зазначав, що наука канонічного права, пройшовши богословський період, отримала юридичний напрямок свого розвитку.

Важливе значення для каноніки мають праці В. Певцова, Т. Барсова, М. Заозерського, І. Нікольського, М. Горчакова, М. Альбова, М. Богословського, Ф. Курганова, М. Качалова, І. Срезневського, М. Красножона, В. Бенешевича, Є. Голубинського, Ф. Тітова, С. Григоровського, Ф. Терновського, К. Неволіна, І. Чистовича, єпископа Петра (Л'Юїльє), протоієрея Іллі (Громогласова), архієпископа Григорія (Афонського), а також визначного сербського каноніста єпископа Никодима (Мілаша), румунського митрополита Андрія (Шагуни), Н. Поповича, К. Дрона та болгарського каноніста й богослова К. Цанкова.

Післяреволюційний період характеризується спадом наукової роботи в цій галузі. Лише за кордоном продовжувалися канонічні дослідження, розвиток яких припадає на початок 20-х рр. XX ст. Важливою подією цих років стало відкриття Руського богословського інституту святого Сергія в Парижі, в якому канонічне право читалося професором М. Афанасьєвим. У той час у Празі відкрився Російський юридичний факультет, викладання на якому здійснювали професори Г. Флоровський, С. Булгаков. Важливою науковою постаттю був професор С. Троїцький, який став видатним каноністом XX ст., викладачем зі світовою славою (викладав церковне право у Франції, Росії, Югославії, Болгарії, Греції). З другої половини XX ст. слід згадати праці С. Юшкова, а з 70-х рр. з'являються дослідження Я. Щапова.

Серед українських науковців того періоду, які досліджували канонічне право, широкої популярності набули праці митрополита Іларіона (Огієнка) та О. Лотоцького. Також окремим питанням державно-церковних відносин присвятили свої роботи такі вітчизняні вчені, як М. Грушевський, В. Липинський, І. Власовський, Ю. Федорів та ін.

У підрозділі 2.4. «Перспективи взаємодії православного канонічного права з сучасною правовою освітою в Україні» розкрито аспекти викладання канонічного права в контексті юридичної науки.

В Україні в церковно-освітній сфері слід відзначити Острозьку школу, засновану в 70-х рр. XVI ст., яка мала великий вплив на подальший розвиток національного канонічного права. Важливу роль у церковно-правовому житті того часу відіграла Київська Могиланська колегія, яка пізніше, отримавши статус академії згідно з грамотою Петра I від 26 вересня 1701 р., стала фактично вищим навчальним закладом України. У Київській духовній академії серед навчальних дисциплін викладалося церковне законодавство, а починаючи з 1819 р. та до кінця XIX ст., функціонувала окрема кафедра церковного права.

Викладання каноніки здебільшого здійснювалося викладачами богословських дисциплін, які не мали належної юридичної підготовки, тому всі науки розробки носили суто богословський характер. У такому вигляді канонічне (церковне) право увійшло до кола університетських дисциплін на юридичних факультетах.

Основними науковими центрами вищої юридичної освіти в Україні в той час були Київський та Харківський університети. Згідно з першим статутом Київського університету 1833 р. для читання церковного права запрошувалися викладачі з інших навчальних закладів, оскільки власної кафедри тоді ще не

існувало. Курс церковного права в цьому університеті читав професор І. Скворцов з Київської духовної академії. І лише університетським статутом 1835 р. було запроваджено викладання спеціального курсу церковного права на юридичних факультетах університетів. А з 1863 р. починають діяти самостійні кафедри з церковного права, що обумовило викладання цієї дисципліни як обов'язкової для всіх студентів-юристів. Це посприяло тому, що вивчення канонічного права перейшло з богословської площини в юридичну, та стало поштовхом для проведення фундаментальних наукових досліджень із різноманітних аспектів права, а також підготовки нових правових наукових кадрів у цій галузі. З цього часу канонічне (церковне) право стає самостійним предметом викладання, яке в епоху монаршої Росії вивчалось в усіх університетах, оскільки виступало у якості права Церкви православної держави. Отже, поступово канонічне право почало набувати рис юридичної науки, розквіт якої припав на другу чверть XIX ст. та був спричинений загальною систематизацією імперського законодавства, яка поширилася і на норми канонічного права.

Після революційних подій 1917 р. і до 1945 р., коли були закриті всі духовні навчальні заклади, було припинено викладання канонічного (церковного) права в університетах, яке також перестало бути предметом наукових досліджень як в богословському, так і в юридичному аспекті. Можна констатувати, що на весь період існування радянської влади вітчизняна наука канонічного права припинила своє існування. І тільки в повоєнні 1945–1946 рр. почалося поступове її відродження на території СРСР, коли були відкриті духовні школи та відновилося викладання канонічного права.

Проаналізовано сучасний стан викладання курсу канонічного права в Україні для студентів-правознавців. Визначено вплив канонічного права на формування загальної та правової культури, правосвідомості майбутніх юристів, на розширення їхнього правового світогляду, збагачення правової лексики, а також поглиблення фахових юридичних знань. Значення науки канонічного права є, безумовно, освітнє і водночас історичне та правове (оскільки охоплює римське, візантійське, давньоруське та сучасне право). Тому, жоден юрист не може докорінно знати історію права своєї держави без вивчення особливостей її канонічного права.

ВИСНОВКИ

У висновках відображено основні наукові та практичні результати дисертаційної роботи, підведено підсумки наукового дослідження.

Комплексне висвітлення проблеми на основі досліджених джерел дало можливість отримати такі результати наукової роботи:

1. Досліджено передумови виникнення і процес становлення православного канонічного права в Україні на різних історичних етапах. Доведено, що значний вплив на зародження та розвиток православного канонічного права (починаючи з часів Київської Русі) мала візантійська правова культура. Унаслідок проведеного аналізу з'ясовано, що канонічне право являє собою історично сформовану

систему церковно-правових норм, які мають юридичне та загальносуспільне значення. Тому, вивчення питання генезису православного канонічного права проводилося в контексті юридичної науки.

Дослідження православного канонічного права у хронологічній послідовності, починаючи з часу його становлення, дало можливість визначити особливості його розвитку протягом різних історичних періодів. Отже, на основі зібраного матеріалу проведено класифікацію періодів в історії розвитку канонічного права: 1) «апостольський» період (раннього християнства) стосується I–III ст. н.е.; 2) «соборний» період охоплює епоху Вселенських та помісних соборів (IV–IX ст.); 3) період «церковного розколу» починається з X ст. – до XV ст. (до падіння Візантійської імперії, на теренах якої було сформовано православне канонічне право); 4) період «інтеграції візантійського канонічного права» (з XV ст. – до XIX ст. подальший розвиток православного канонічного права був перенесений в окремі країни – у Грецію, на Балкани, зокрема і в Україну, у Грузію, Румунію та ін.); 5) новітній період – з початку XIX ст. – до 20-х рр. XX ст. (до періоду державної політики атеїзму); 6) сучасний період розвитку науки канонічного права – 90-і рр. XX ст. – донині.

2. Аналіз стану наукового розроблення теми дисертації та дослідження її витоків і джерел дав змогу констатувати, що православне канонічне право залишається малодослідженою галуззю в сучасній вітчизняній правовій науці. В наш час спостерігається розвиток нового юридичного напрямку у цій сфері знань.

Опрацювавши канонічні джерела, зроблено висновок про вирішальний вплив правових пам'яток християнської культури, створених у країнах Сходу, на розвиток давньоруської та пізнішої української церковної і світської законотворчості, а також на формування власної національної правової системи. З'ясовано, що основу для всіх джерел канонічного права, які є спільними для християнської Церкви до її поділу на окремі гілки (східну та західну), становлять пам'ятки I–X ст., які з часом доповнилися іншими джерелами, що містили конфесійні відмінності, притаманні окремим церквам. Визначено місце національних пам'яток канонічного права Православної Церкви, починаючи від часу християнізації Київської Русі (кінець X ст.), в загальних джерелах правової науки. Отже, проведений докладний аналіз пам'яток з огляду на їхню юридичну складову дав змогу відокремити джерела власне правового змісту від джерел богословського спрямування.

3. Досліджуючи роль канонічного права у формуванні та розвитку національної правової системи проаналізовано обставини та процеси, які вплинули на поширення канонічного права на Русі. Визначено, що становлення національної правової системи відбулося на основі взаємодії світської та церковної правових систем унаслідок часткової правової рецепції принципів і норм канонічного права світським законодавством. Доведено, що давньоруське право водночас було і світським, і церковним, оскільки стосувалося та регулювало не лише внутрішньоцерковні, а насамперед суспільні відносини, чим значно доповнювало світське (національне) право та розширювало сферу його дії.

Поетапний розгляд предмету дослідження допоміг довести зв'язок норм сучасних галузей права з нормами та принципами православного канонічного права, а також відображення їх у національному законодавстві. Доведено, що розгалуження системи світського права відбулося в процесі розвитку національного канонічного права. Зроблено висновок про те, що започаткування на Русі канонічного права заклало фундамент для формування власної системи національного права, яке стало основою для розвитку сучасних галузей права (цивільного, сімейного, кримінального, процесуального).

4. Визначено роль канонічного права у формуванні національної правової культури. З'ясовано, що канонічне право вплинуло на зміну не лише релігійного світогляду, але й правосвідомості, та на утвердження духовних цінностей у праві. Установлено, що канонічне право ґрунтується на своїй подвійній природі – релігійній та правовій.

Доведено, що вже з перших століть нової ери було закладено основи для подальшого спільного розвитку та тісного взаємозв'язку двох правових систем – світського та канонічного права, визначено їх історичний та юридичний взаємозв'язок. Простежено розмежування юридичної компетенції між світською та церковною гілками влади в процесі їх взаємодії.

5. Канонічне право окреслено як комплексну науку, що посідає особливе місце поміж юридичних, історичних та богословських наук, та яка розвивалася в постійному взаємозв'язку з ними. Обґрунтовано твердження, що канонічне право має свій предмет вивчення, методи правового регулювання, власну систему. Проаналізовано роль досліджень з канонічного права для сучасної вітчизняної юридичної науки.

Визначено періоди розвитку та з'ясовано причини занепаду і відродження канонічного права як науки в різні історичні періоди з метою аналізу його впливу на процеси правотворчості в державі. Встановлено, що наука канонічного права, зародившись на Сході, досягла піку свого розвитку в XII ст. та після епохи хрестових походів припинила своє існування в XV ст. Однак, натомість мала продовження свого розвитку на Заході у стінах Болонської школи в Італії (починаючи зі свого фундатора – Бенедиктинського монаха Граціана в XII ст. і до нового часу) та, нарешті, відродилася на початку XIX ст. в Греції та Російській імперії.

6. Унаслідок проведеної роботи визначено роль та перспективи взаємодії православного канонічного права з сучасною правовою освітою в Україні. Обґрунтовано необхідність вивчення канонічного права для юристів. З'ясовано доцільність упровадження його в навчальний процес у вигляді викладання спеціального курсу. Досліджено традицію викладання канонічного права як навчальної дисципліни на юридичних факультетах. Зроблено висновок, що в сучасних умовах розвитку юридичної науки та освіти православне канонічне право є перспективною галуззю правових знань, яка дає змогу вивчити коріння нашої національної правової системи.

Загалом проведене дослідження дає поштовх для визначення напрямків подальшого розвитку православного канонічного права в Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. *Совенко Б.В.* Викладання канонічного права: короткий історичний огляд та перспективи розвитку / Б.В. Совенко // *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* – Випуск 33. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – С.126–132.
2. *Совенко Б.В.* Українські джерела канонічного права: пам'ятки зовнішнього права Української Церкви / Б.В. Совенко // *Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова / серія 18 «Економіка і право»: збірник наукових праць.* – Випуск 9. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 109–115.
3. *Совенко Б.В.* Православне канонічне право в світлі сучасної юридичної науки / Б.В. Совенко // *Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова / серія 18 «Економіка і право»: збірник наукових праць.* – Випуск 13. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – С. 86–90.

Статті у виданнях, що не входять до переліку фахових:

1. *Совенко Б.В.* Пам'ятки церковного права перших трьох століть християнства / Б.В. Совенко // *Державно-церковні відносини в Україні у контексті сучасного європейського досвіду: збірник наукових матеріалів / відп. ред. Бондаренко В.Д.* / К.: «ВІП», 2004. – С. 195–203.
2. *Совенко Б.В.* Значення ранньохристиянського періоду для формування джерел науки канонічного права / Б.В. Совенко // *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова / серія 18 «Економіка і право»: збірник наукових праць.* – Випуск 2. - К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – С.140–151.
3. *Совенко Б.В.* Канонічне право в контексті розбудови церковного правотворення в Україні / Б.В. Совенко // *Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії і практики: До 10-річчя Конституції України і 15-ї річниці незалежності України. Зб. наук. статей / За ред. Ю.С. Шемшученка; Упор. І.О. Кресіна, В.П. Нагребельний, Н.М. Пархоменко.* – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – С. 48–53.
4. *Совенко Б.В.* Співвідношення норм світського та церковного шлюбно-сімейного права (історико-правовий аспект) // *Філософія, культура, життя: міжвузівський збірник наукових праць.* – Дніпропетровськ: ДДФА, 2006. – (Спецвипуск). – С. 158–161.

Тези доповідей на конференціях, що додатково відображають результати дослідження:

1. *Совенко Б.В.* Канонічне право: історично-правова та богословська спадщина / Б.В. Совенко // *Юридичні читання молодих вчених: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 23–24 квітня 2004 р.).* – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – С. 135–137.

2. *Совенко Б.В.* Взаємовідносини церкви та світської влади: міжнародний досвід, історія та сучасність / Б.В. Совенко // Другі юридичні читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 18 травня 2005 р.). – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – С. 136–139.
3. *Совенко Б.В.* Роль державно-церковних відносин на шляху України до міжнародних демократичних стандартів / Б.В. Совенко // Трансформація політичних систем та постсоціалістичному просторі: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції: 8–9 лютого 2006 р. / Укл. Г.О. Нестеренко / За ред. В.П. Беха. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – (Спецвипуск «Нова парадигма»). – С. 335–337.
4. *Совенко Б.В.* Катехизис Петра Могили як джерело права православної церкви / Б.В. Совенко // Треті юридичні читання: матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 25–26 квітня 2007 р.). – Т.І. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – С. 139–142.
5. *Совенко Б.В.* Шлюбно-сімейні відносини крізь призму канонічного права / Б.В. Совенко // Четверті юридичні читання: матеріали Міжнародної наукової конференції, 3–4 квітня 2008 р. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – С. 41–44.
6. *Совенко Б.В.* Роль рецепції візантійських правових норм у формуванні національної системи права України // П'яті юридичні читання: матеріали Міжнародної наукової конференції, 23–24 квітня 2009 р. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 196–200.
7. *Совенко Б.В.* Вплив канонічного права на формування правової культури та правосвідомості майбутніх юристів / Б.В. Совенко // Шості юридичні читання: матеріали Міжнародної наукової конференції, 22–23 квітня 2010 р. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 135–136.

АНОТАЦІЇ

Совенко Б.В. Становлення і розвиток православного канонічного права в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2011.

У дисертації сформовано концепцію впливу становлення і розвитку православного канонічного права на правову культуру, науку та освіту в Україні.

На основі широкого кола джерел досліджено основні етапи та особливості розвитку православного канонічного права в різні історичні періоди. Проаналізовано чинники, які вплинули на зародження та генезис православного канонічного права, періоди його занепаду і відродження. Виявлено вплив канонічного права на формування та розвиток національної правової системи, на процеси правотворчості та правозастосування.

Висвітлено авторський підхід до комплексного дослідження канонічного права як джерела правової культури, правової науки, галузі права, що формується, та навчальної дисципліни.

Обґрунтовано доцільність вивчення канонічного права для юристів, а також відновлення традиції викладання канонічного права як навчальної дисципліни на юридичних факультетах.

Ключові слова: православне канонічне право, канонічне право, церковне право, канон, церковно-правова норма, Церква, держава.

Совенко Б.В. Становление и развитие православного канонического права в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2011.

В диссертации сформулирована концепция влияния становления и развития православного канонического права на правовую культуру, науку и образование в Украине.

На основании широкого круга источников проведена классификация периодов развития канонического права от начала его зарождения – до современного этапа. Исследованы факторы, которые повлияли на генезис православного канонического права, периоды его упадка и возрождения.

Проанализированы обстоятельства и процессы, которые оказали влияние на распространение канонического права на Руси. Определено влияние канонического права на формирование и развитие национальной правовой системы, на процессы правотворчества и правоприменения.

На основании проведенного в диссертации исследования православного канонического права сделан вывод о том, что эта область знаний остаётся малоисследованной в современной отечественной правовой науке.

Представлен авторский подход к комплексному исследованию канонического права как источника правовой культуры, правовой науки, отрасли права, которая формируется, и учебной дисциплине.

Сформулировано авторское определение православного канонического права как исторически сформированной системы церковно-правовых принципов и норм, которые регламентируют правовое положение Православной Церкви в обществе, её устройство и взаимоотношения с другими общественными организациями и государством.

Определено, что становление национальной правовой системы произошло на основе взаимодействия светской и церковной правовых систем за счет частичной правовой рецепции (принятия) принципов и норм канонического права светским законодательством. Сделан вывод о том, что учреждение на Руси канонического права заложило фундамент для формирования собственной

системы национального права, которое стало основой для развития современных отраслей права (гражданского, семейного, уголовного, процессуального).

Установлена роль канонического права в формировании национальной правовой культуры. Исследовано, что каноническое право повлияло на изменение правосознания и на утверждение духовных ценностей в праве. Выявлено, что каноническое право основано на своей двойной природе – религиозной и правовой. Определено историческое и юридическое взаимодействие светской и церковной правовых систем. Исследованы разграничения юридической компетенции между светской и церковной ветвями власти.

В диссертации обосновано утверждение, что каноническое право является наукой, имеющей свой предмет изучения, методы правового регулирования, собственную систему. Определено место канонического права в системе права и проанализировано его соответствие основным требованиям, предъявляемым к позитивному праву. Исследована связь науки канонического права с другими науками. Рассмотрено его соответствие характеристикам отрасли права в общей теории права.

В результате проведенной работы исследована роль и определены перспективы взаимодействия православного канонического права с современным правовым образованием в Украине. Обоснована целесообразность изучения канонического права для юристов, а также возобновления традиции преподавания канонического права как учебной дисциплины на юридических факультетах.

Ключевые слова: православное каноническое право, каноническое право, церковное право, канон, церковно-правовая норма, Церковь, государство.

B.V. Sovenko. Formation and development of the Orthodox canon law in Ukraine. – Manuscript.

The candidate's of law thesis on specialty 12.00.01 – the theory and history of state and law; the history of political and legal studies. – National pedagogical University n.a. M.P. Dragomanov. – Kyiv, 2011.

The concept of influence formation and development of the Orthodox canon law on legal culture, science and education in Ukraine is formed in the dissertation.

The main stages and specifics of Orthodox canon law at different historic periods have been studied on the basis of wide range of sources. The factors that influenced the origin and genesis of the Orthodox canon law, its periods of decline and revival have been analysed. The influence of the canon law on the formation and development of national legal system, the processes of lawmaking and law enforcement have been estimated.

The author's approach to the complex research of canon law as the source of legal culture, a legal science, the branch of law, that forms, and learning subject is represented. The necessity of canon law study for lawyers and revival of traditions of canon law teaching as a learning subject on the law faculties is determined.

Key words: Orthodox canon law, canon law, ecclesiastical law, canon, church legal norm, church, state.